

Psikhologo-pedagogíchní osnovi korektsíynoí spryamovaností trudovogo navchannya uchnív z vadami rozumovogo rozvitku. K.: Ped. dumka. [in Ukrainian] 8.Shchukin,M.R. (1990) Psikhologicheskkiye osnovy individual'nogo podkhoda k uchashchimsya v protsesse proizvodstvennogo obucheniya: [metodicheskoye posobiye dlya PTU]. M.:Vysshaya shkola. [in Russian] 9.Shchukin,M.R. (1984) Struktura individual'nogo stilya trudovoy deyatel'nosti. Voprosy psikhologii,6, 26–32. [in Russian]

Received 11.03.2019

Accepted 11.04.2019

УДК 376-056.264:053.2

DOI 10.32626/2413-2578.2019-13.144-156

I.V. Мартиненко
irmartynenko@gmail.com

ОСОБИСТІСНИЙ ПРОФІЛЬ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДИТИНИ З НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ПЕРВИННОГО ГЕНЕЗУ

Відомості про автора: Мартиненко Ірина, доктор психологічних наук, доцент кафедри логопедії та логопсихології Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна. У колі наукових інтересів: психологія осіб з тяжкими порушеннями мовлення, психокорекція комунікативних труднощів у дітей з мовленнєвими порушеннями, логопедія. E-mail: irmartynenko@gmail.com

Contact: Martynenko Iryna, doctor of special psychology, associate professor of speech therapy and logopsychology department in National pedagogical M. P. Dragomanov University, Kyiv, Ukraine. Academic interests: psychology of individuals with severe speech disorders, psychocorection of communicative disorders of children with speech disorders, speech therapy. E-mail: irmartynenko@gmail.com

Відомості про наявність друкованих статей на дану тематику:
Мартиненко І. В. (2015). Характеристика особистісного профілю старшого дошкільника з системними порушеннями мовлення. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 29. С. 202-207.; **Мартиненко І. В.** (2015). Характеристика комунікативних рис особистості дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення. Особлива

дитина: навчання і виховання. Науково-методичний журнал, 4. С. 33-43. ; **Мартиненко І. В.** (2017). Комунікативний потенціал особистості як об'єкт психокорекційного впливу у системі формування комунікативної діяльності дітей із системними порушеннями мовлення. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; редкол.: Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. [та ін.]. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 27. С. 71 - 77.

Мартиненко І. В. Особистісний профіль як фактор становлення комунікативного потенціалу дитини з недорозвитком мовлення первинного генезу. У статті представлено результати емпіричного вивчення стану сформованості та розвитку особистісних рис, які утворюють комунікативний арсенал особистості дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвим недорозвитком первинного генезу. З'ясовано, що специфічний розвиток особистісних рис у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвим недорозвитком зумовлює комунікативні труднощі базового та операційного рівнів, недостатню комунікативну ініціативність і структурну дефіцитарність комунікативної діяльності. Середньостатистичний особистісний профіль такої дитини характеризується домінуванням таких рис як: спрямованість на взаємодію з людьми, прагненням до колективної діяльності, конформністю, комунікативною стереотипністю та ригідністю, образливістю. З метою оптимізації соціально-комунікативного розвитку дошкільників з мовленнєвим недорозвитком первинного генезу рекомендовано впроваджувати психологічну систему роботи, важливою складовою якої визначено розвиток комунікативного потенціалу особистості досліджуваної категорії дітей. Комунікативний потенціал особистості ми вважаємо ядром особистісного профілю та визначаємо його в роботі як: індивідуально-своєрідну систему комунікативних задатків дитини, яка може бути актуалізована завдяки активності суб'єкта спілкування.

Ключові слова: особистісний профіль, комунікативний потенціал, комунікативний арсенал особистості, мовленнєвий недорозвиток, діти старшого дошкільного віку.

Мартыненко И. В. Личностный профиль как фактор развития коммуникативного потенциала ребенка с речевым недоразвитием первичного генеза. В статье представлены результаты эмпирического изучения состояния и развития личностных черт, которые создают коммуникативный арсенал личности детей старшего дошкольного возраста с речевым недоразвитием первичного генеза. Установлено, что специфическое развитие личностных качеств у детей с речевым недоразвитием приводит к коммуникативным трудностям базового и операционного уровней, к недостаточной коммуникативной инициативности и структурной дефицитарности коммуникативной

деятельности. Среднестатистический личностный профиль такого ребенка характеризуется доминированием таких черт как: направленность на взаимодействие с людьми, стремлением к коллективной деятельности, конформностью, коммуникативной стереотипностью и ригидностью, обидчивостью. С целью оптимизации социально-коммуникативного развития дошкольников с речевым недоразвитием первичного генеза рекомендовано внедрять психологическую систему работы, важной составляющей которой определено развитие коммуникативного потенциала исследуемой категории детей. Коммуникативный потенциал личности мы считаем ядром личностного профиля и рассматриваем его в работе как индивидуальную систему коммуникативных задатков ребенка, которая может быть актуализирована благодаря активности субъекта общения.

Ключевые слова: личностный профиль, коммуникативный потенциал, коммуникативный арсенал личности, речевое недоразвитие, дети старшего дошкольного возраста.

Martynenko I. V. Personal profile as a factor of communication potential development of the children with speech undevelopment. The article represents the findings of the theoretical analysis and empirical study on the developmental level of personal profile of the elder preschool age children with speech undevelopment primary origin, which in aggregate a communicative toolkit of personality. These features characterize the child's personal profile, show their individual characteristics. According to the results of the theoretical analysis, it has been established that the personal development of children with speech undevelopment is delayed, specifically. Characteristic features of these children are: passivity, low communicability, anxiety, egocentrism, high lability, emphasizing the dominance of unstable inadequate self-esteem. It has been discovered that specific development of preschooler's personal communication traits causes difficulties in communication on a basic and operational levels, evoke lack of initiative during communication and structural deficiency of communication activity. Based on research outcomes the author has elaborated personal profile of a child with speech undevelopment. In order to harmonise communication activity structure in children with speech undevelopment the author introduces psychological system promoting its development, a significant part of which is devoted to development of communication potential of the given category of children. *Communication toolkit* is an individual peculiar complex of an individual's communication traits (interpersonal, social and psychological), which describe his or hers current abilities in exercising communication components of different activities. The given structure has a significant impact on communication outcomes and further socialization of children with speech undevelopment.

Communication potential is treated as individually specific system of a child's communication inclinations, which can be actualised through activity

of communication subject. Corrective and educational intervention aiming at developing communication potential requires active involvement of an adult who facilitates the process and provides comfortable psychological environment for the child's communication traits to be manifested.

Keywords: personal profile, communication personal potential, communication personal toolkit, speech undevelopment, elder preschool age children.

Актуальність дослідження. Важливою проблемою спеціальної психології та логопедії, дошкільної ланки зокрема, є всебічна підготовка дитини з мовленнєвим недорозвитком до шкільного навчання й забезпечення її ефективної соціалізації в новому середовищі. У зв'язку з цим більшої актуальності набуває питання розвитку тих особистісних рис, які забезпечують успішну взаємодію з навколишніми, складають підґрунтя ціннісно-мотиваційних та регулятивних механізмів у спілкуванні з ними. Результати теоретичного аналізу спеціальної та загальної психологічної літератури дозволяють констатувати, що проблема взаємозв'язку особистості та спілкування є однією з центральних у психології спілкування, водночас в логопсихології представлена недостатньо.

Аналіз сучасних досліджень. Ґрунтуючись на результатах наукових досліджень можна зазначати, що проблема взаємовпливу особистості та спілкування представлена в літературних джерелах двома підходами. Представники першого (О. Бодальов, 1995; В. Куніцина, 1991; В. Лабунська, 1999; Р. Максимова, 1981) розглядають особистість в аспекті впливу окремих її рис на ефективність діяльності спілкування і, навпаки – з позицій деструктивних особистісних впливів на процес спілкування з оточуючими. Водночас, Л. Божович, 1968; Л. Виготський, 1934, 1999; М. Лісіна, 1985; О. Смірнова, 1991 доводять, що розвиток особистості, особливо в дитячому віці, здійснюється в процесі комунікативної діяльності. Саме спілкування з навколишніми стимулює появу психічних особистісних новоутворень, сприяє розвитку особистості в цілому.

Наголошуючи на взаємовпливі особистості та комунікативної діяльності, вчені відзначають значущість певних особистісних рис індивіда для ефективного спілкування з навколишніми. Р. Немов (2003) називає ці якості комунікативними рисами особистості [9, с.124-125]. М. Гамезо під комунікативними розуміє такі риси, які дозволяють орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, засновані на соціальному досвіді індивіда у сфері міжособистісної взаємодії [3, с. 89]. Водночас, Г. Самохвалова (2011) комунікативні риси розглядає як складові особистісного профілю індивіда – інтегративного утворення домінантних індивідуальних рис [12, с.92].

Акцентуючи увагу на значущості комунікативних рис особистості у процесі взаємопізнання та взаєморозуміння індивідів у процесі спілкування, О. Бодальов (1995) ввів поняття «комунікативне ядро особистості», яке охоплює всі риси, що забезпечують відображення, відношення та поведінку у комунікативній діяльності [1; с.32].

В. Погольша (1998) виділяє *комунікативно-особистісний потенціал*, який є комплексом комунікативно-особистісних якостей, що забезпечують вплив у процесі міжособистісного спілкування. Вчений відносить до потенціалу такі якості, як: легкість спілкування, адаптивність, впевненість, активну позицію у взаємодії, мотив досягнення, афіліацію, розуміння співбесідника та соціальний інтелект в цілому [11, с.4].

Поняття «комунікативний потенціал особистості» вводять у власних дослідженнях Р. Максимова (1981), Г. Самохвалова (2011). Втім авторки вкладають дещо різні значення у це поняття. За Р. Максимовою це наявність у індивіда певних комунікативних якостей, які характеризують його можливості у здійсненні комунікативної діяльності [6, с.33]. Водночас, Г. Самохвалова розрізняє комунікативний арсенал (зону актуального комунікативного розвитку) і комунікативний потенціал (зону потенційного комунікативного розвитку) [12, с.74-77]. Зазначені поняття автор виділяє щодо дитячого віку.

Під *комунікативним арсеналом* дослідниця розуміє індивідуально-своєрідний комплекс комунікативних якостей індивіда (внутрішньо особистісних і соціально-психологічних), які характеризують її актуальні можливості в здійсненні комунікативної складової різних видів діяльності (ігрової, трудової, продуктивної, навчальної). *Комунікативний потенціал* розглядає як індивідуально-своєрідну систему комунікативних задатків дитини, яка може бути актуалізована завдяки активності суб'єкта спілкування. На думку дослідниці саме комунікативна активність є вихідною в подоланні труднощів спілкування, а дорослий має створювати сприятливі психологічні умови для актуалізації потенційних комунікативних якостей дитини [12, с.74].

Ми поділяємо погляди дослідниці, оскільки вони цілком відповідають теорії Л. Виготського про «зону актуального і найближчого розвитку». Під зоною актуального розвитку видатний вчений розумів здатність дитини самостійно вирішувати завдання і долати певні труднощі завдяки актуальним знанням і вмінням. Під зоною найближчого розвитку розумілася здатність дитини вирішувати завдання вищого ступеня складності, але за участю дорослого [2].

Водночас, про специфічні риси особистості, що характерні для дітей із мовленнєвим недорозвитком йдеться у дослідженнях С. Валявко (2006), Л. Волкової (1993), Л. Зайцевої (2006), В. Калягіна (2004), І. Левченко (2002), М. Орешкіної (2006), О. Орлової (2011), В. Селіверстова (1993), О. Фірсанової (2009), Л. Шипіциної (1993),

В. Шкловського (1996), Г. Юсупової (2006), С. Norbury (2002). Дослідники вважають, що дефіцитарність особистісної сфери цих дітей зумовлює особливості їх поведінки.

Л. Волкова та Л. Шипіцина (1993) зазначають, що учні молодших класів шкіл для дітей із тяжкими порушеннями мовлення недостатньо критично оцінюють свої можливості, частіше переоцінюючи їх [14, с.8-13]. У більшості випадків об'єктивна особистісна характеристика не збігається із самооцінкою. Найчастіше не фіксується увага на негативних рисах характеру, а позитивні якості переоцінюються. У цьому проявляється тенденція в самохарактеристиці наближатися до ідеального образу. Такі особливості свідчать про низьку рефлексивність, зниження регулятивної функції, підвищення захисної функції самооцінки дітей мовленнєвим недорозвитком (М. Орешкіна, 2011) [10, с.141].

Характеризуючи мотиваційну сферу дітей з мовленнєвим недорозвитком, вчені зазначають, що рівень домагань учнів цієї групи є нестабільним, залежить від успіху виконання попереднього завдання, переважно є заниженим (О. Слинко, О. Усанова, В. Терентьева); для переважної більшості дошкільників означеної категорії характерним є зниження пізнавального інтересу, мотивації до мовленнєвого спілкування, першокласникам властиве домінування ігрових і недостатність навчальних мотивів (С. Валякко, 2006; І. Мартиненко, 2007) [7, с.57].

Дослідження С. Белих, І. Гришанової (2002), В. Лубовського (1985), І. Мартиненко (2007) засвідчили недостатню сформованість у дітей із мовленнєвим недорозвитком вольової регуляції дій, саморегуляції. У дошкільників означеної групи відмічається схильність до репродуктивних видів діяльності, несформованість всіх видів контролю, особливо попереднього та процесуального. Підсумковий контроль, в основному, реалізується за допомогою педагога. Вчені зазначають, що порушення комунікативної функції мовлення заважає формуванню саморегуляції і призводить до виникнення компенсаторних рівнів. Тому виконання будь-якої діяльності супроводжується великою кількістю помилок, більшість яких діти не помічають і не виправляють [7, с. 56-69].

Узагальнення результатів досліджень особистості дітей із мовленнєвим недорозвитком дає підстави констатувати пасивність, сензитивність, замкнутість, залежність від навколишніх, схильність до спонтанної поведінки переважної більшості дітей з мовленнєвим недорозвитком старшого дошкільного та молодшого шкільного віку [4, 7, 10]. Водночас, в аспекті впливу особистісних рис на ефективність спілкування, становлення комунікативного потенціалу дітей з мовленнєвим недорозвитком комплексних досліджень до сьогодні проведено не було.

Отже, теоретичний аналіз психологічної літератури дозволив виділити у наукових дослідженнях особистості та спілкування поняття «*комунікативний потенціал особистості*», що означає наявність у індивіда певних особистісних комунікативних рис, що характеризують його можливості у здійсненні комунікативної діяльності, створюють актуальну і потенційну зони їхнього застосування. Зазначене утворення є інтегративним, що характеризує, насамперед, стан сформованості низки особистісних рис. Водночас, сукупність домінантних особистісних рис індивіда ми визначаємо в цій статті як *особистісний профіль*, а комунікативний арсенал та потенціал- інтрапсихологічними його похідними.

Результати емпіричного дослідження. З огляду на зазначене, у процесі комплексного вивчення комунікативної діяльності дітей із мовленнєвим недорозвитком (далі - МН) старшого дошкільного віку (І. Мартиненко 2013-16 рр) один з етапів емпіричного дослідження було спрямовано на уточнення особистісного профілю та визначення стану сформованості тих особистісних рис, які утворюють комунікативний арсенал особистості дитини означеної категорії.

Задля розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс методик, який охоплював експертне оцінювання за шкалою «Особистісний профіль дитини» (Г. Самохвалова); опитувальник для батьків та педагогів «Анкета оцінювання комунікативних якостей особистості дитини» (Р. Немов); проєктивні тести «Будинок – дерево – людина» (Дж. Бук), «Світ речей – світ людей – світ емоцій» (М. Нгуєн).

Дослідження здійснювалось упродовж 2013-2016 років на базі дошкільних навчальних закладів: комбінованого типу № 21 «Малютко» м. Біла Церква; ясел-садків комбінованого типу № 27 «Вишенька», № 35 «Світлячок», № 54 «Чебурашка», № 62 «Супутник» м. Кіровограда, № 9, № 127, № 395, № 576 м. Києва; комунального спеціального № 120 м. Кривий Ріг; компенсуючого типу № 38, № 75, № 88 м. Львова; Львівського навчально-виховного комплексу школа-садок «Дзвіночок»; Комунального вищого навчального закладу «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради. Експериментом було охоплено 408 дітей старшого дошкільного віку із мовленнєвим недорозвитком (загальний недорозвиток мовлення за висновками ПМПК) та 278 – з нормальним мовленнєвим розвитком (далі – НМР), 686 батьків та 86 педагогів.

Методика «Особистісний профіль дитини» дала можливість розширити уявлення про стан особистісних рис у дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвим недорозвитком. З її допомогою було діагностовано такі полярні особистісні риси, як: агресивність – миролюбство, тривожність – спокійність, конформізм – лідерство, відстороненість – залучення, стереотипність – креативність, індивідуалізм – співробітництво, ригідність – гнучкість.

Узагальнені результати дозволили визначити середньостатистичний портрет старшого дошкільника з мовленнєвим недорозвитком. З'ясовано, що для більшості з цих дітей характерні такі риси як: миролюбство, спокійність, конформізм, залученість до колективної діяльності, ситуативні прояви креативності, прагнення до співробітництва, недостатня гнучкість у взаємодії з навколишніми. Частотний аналіз показників дозволив констатувати, що поміж них найбільше таких, які відчують беззахисність по відношенню до інших, майже однакова кількість дітей, які спокійні та проявляють емоційну байдужість, що, відповідно, може бути причиною труднощів у спілкуванні.

Порівняння середніх арифметичних двох груп за допомогою *t*-критерію Стьюдента виявив, що загалом для дітей із МН є характерним нижчий рівень лідерства, залученості, креативності та співробітництва. На відміну від дітей із НМР, дітям з мовленнєвими порушеннями властиві конформізм, менша залученість до колективної діяльності, стереотипність та менше прагнення до співробітництва з навколишніми. Таким чином, можна констатувати, що діти з НМР більше виражають прагнення до сумісної діяльності, міжособистісної взаємодії, у їхній поведінці переважають нестандартні моделі поведінки, індивідуально забарвлені судження, здатність вирішувати завдання нестандартно. Для дітей із МН характерні труднощі у зміні звичних способів взаємодії з однолітками, засвоєнні нових ідей і правил, в ініціюванні спілкування та інших видів діяльності, самостійності у них тощо.

Оскільки виділені в профілі провідні особистісні якості дітей із МН є важливими у спілкуванні з однолітками та дорослими, можна припустити, що їх недостатня сформованість зумовлює у дітей із МН базові комунікативні труднощі. Водночас, загальне прагнення до колективної діяльності та співробітництва свідчить про мотивацію афіліації цих дітей – бажання бути серед людей, а недостатня ініціативність перешкоджає її реалізації.

Кількісний аналіз експериментальних даних, отриманих у результаті анкетування [9], спрямованого на уточнення стану комунікативних рис особистості старших дошкільників із МН дозволив встановити незначні відмінності за середнім статистичним всіх комунікативних якостей – 6,19 у дітей із МН та 6,30 у однолітків з НМР. Тобто, середні показники у стані сформованості комунікативних рис особистості дітей обох груп не виявили суттєвої різниці.

Відповідно до кількісних результатів, було з'ясовано, що найкраще діти з мовленнєвим недорозвитком вміють дружити і без конфліктів гратись з іншими дітьми ($m = 8,27$), характеризуються низьким рівнем агресивності ($m = 4,33$), водночас, демонструють недостатні організаторські здібності ($m = 4,08$) та невпевненість у собі ($m = 4,88$). У дітей із НМР виявлено подібну тенденцію у взаєминах з

дітьми ($m = 9,16$) та станом організаторських здібностей ($m = 4,6$), однак дещо інші провідні комунікативні якості: ввічливість ($m=7,55$), впевненість у собі ($m=7,37$), емпатію ($m=7,30$), альтруїзм ($m=7,25$); найменш вираженою у них є агресивність ($m=4,15$).

За допомогою t -критерію Стьюдента була встановлена статистично значима різниця у показниках таких якостей дітей із НМР та МН: комунікабельність, ввічливість, наполегливість, працелюбство.

Аналіз і узагальнення експериментальних даних, отриманих у результаті застосування анкетування, дозволив констатувати недостатність емпатії, організаторських здібностей, впевненості в собі, самостійності і наполегливості дітей із МН. Означені риси є важливими для успішного спілкування, а їх недостатня сформованість може бути причиною операційних комунікативних труднощів і порушень діяльності спілкування. Водночас, сформованість у переважній більшості старших дошкільників із МН спрямованості на взаємодію з людиною, засвідчує їхнє прагнення до спілкування, наявність мотивації афіліації, адекватні ціннісно-мотиваційні установки, які забезпечують активність у спільній діяльності, спілкування з навколишніми.

Наступною було використано проєктивну методику, яка дозволила, оминаючи бар'єри у взаємодії та самовираженні дітей із МН, поглянути на їхню особистісну сферу їхніми ж очима. Особистісні риси, які було досліджено за допомогою методики «Будинок – дерево – людина» (далі – БДЛ), ми вивчали, узагальнивши кількісні показники за кожним симптомокомплексом.

Аналіз середніх арифметичних вираження симптомокомплексів дозволяє констатувати, що найхарактернішими для дітей із МН є риси, пов'язані тривожністю (сер. знач. 3,73), незахищеністю (сер. знач. 3,02) та переживанням труднощів у спілкуванні (сер. знач. 3,09). Усі, з означених якостей, перешкоджають вільному та довірливому спілкуванню з навколишніми, зумовлюють комунікативні труднощі входження в контакт і його розвитку. Найменш вираженими є депресивність (сер. знач. 0,23), почуття власної неповноцінності (сер. знач. 0,59) та недовіра до себе (сер. знач. 1,24)

Аналіз симптомокомплексів, виявлених у дітей старшого дошкільного віку з НМР, дозволяє виділити такі їх провідні види: ворожість (сер. знач. 1,27), тривожність (сер. знач. 1,24), труднощі у спілкуванні (сер. знач. 1,12), фрустрація (конфліктність, почуття незадоволення) – сер. знач. 1,03. Найменше вираженою є депресивність (сер. знач. 0,4).

Порівняльний аналіз отриманих експериментальних даних засвідчує кількісні та якісні відмінності виявлених симптомокомплексів дітей із МН та НМР. Середні їхні значення у дошкільників із МН 3, а в дітей із НМР 1. Це означає, що у перших з означених груп дітей

вираженішими є всі симптомокомплекси, окрім депресивності та почуття неповноцінності.

Якісні особливості особистісних симптомокомплексів засвідчують схожі тенденції у дітей обох груп у стані тривожності та переживання труднощів у спілкуванні, хоча ступінь вираженості обох виявлено вищим у дошкільників із МН. Водночас, почуття незахищеності є домінантним тільки для досліджуваних з МН, а ворожості – для дошкільників із НМР. Вираженість почуття незахищеності може бути взаємопов'язана з тривожністю цих дітей, а високі показники ворожості дошкільників із НМР, на нашу думку, пояснюється переживанням фрустрації, незадоволеності, конфліктності.

Таким чином, отримані дані засвідчили більшу вираженість усіх особистісних симптомокомплексів, окрім депресивності та неповноцінності, у старших дошкільників із мовленнєвим недорозвитком. Зазначене свідчить про їх недостатнє емоційно-особистісне благополуччя. Домінування почуттів тривожності, незахищеності та труднощів у спілкуванні може призводити до комунікативних труднощів базового рівня, пов'язаними з входженням в комунікативний контакт.

Узагальнення результатів виконання завдань методики «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій» дало підстави для констатації комунікативної спрямованості у 211 (51,7 %) дітей старшого дошкільного віку з МН. Отже, цим дітям властиве прагнення до взаємодії з іншими людьми, що пов'язано з виникненням потреби у спілкуванні, з бажанням бути успішним у такій взаємодії. Ці дані збігаються з попередніми висновками про прагнення старших дошкільників із МН до взаємодії з навколишніми, бажання бути поміж людей.

Водночас, виявлення третини поміж дітей із мовленнєвим недорозвитком таких, у яких комунікативна спрямованість недостатня, означає необхідність організації спеціальної психокорекційної роботи з формування комунікативної потреби, збагачення мотиваційних засад спілкування.

На підставі узагальнення отриманих емпіричних даних було встановлено, що особистісний профіль дітей із мовленнєвим недорозвитком первинного генезу старшого дошкільного віку характеризується домінуванням таких рис як: спрямованість на взаємодію з людьми, прагнення до колективної діяльності, конформністю, комунікативною стереотипністю та ригідністю, образливістю. Водночас, з'ясовано, що недостатньо розвинутими є такі якості особистості: емпатія, впевненість у собі, організаторські здібності, самостійність і наполегливість. Для третини з них властива недостатня комунікативна спрямованість, що характеризує недостатню мотивацію до спілкування. Такий стан сформованості особистісних рис

у дітей із МН засвідчує недостатність комунікативного потенціалу особистості цих дітей, що зумовлює комунікативні труднощі базового і операційного рівнів, негативно позначається на реалізації усіх етапів спілкування з навколишніми.

Враховуючи викладене, було розроблено психологічні засади корекційно-розвивальної роботи, вагомою складовою якою було окреслено розвиток комунікативних рис особистості дитини старшого дошкільного віку з мовленнєвим недорозвитком, й відповідно – розвиток її комунікативного потенціалу.

Система психокорекційного впливу передбачає реалізацію: роботи з дітьми, організацію середовища – роботу з психологом, вихователями та іншими педагогами, просвітницько-корекційну роботу з батьками.

Завдання зазначеної системи стосовно комунікативного потенціалу особистості дітей мають полягати у наступному: активізувати інтерес до іншої людини – гуманістичну спрямованість, до співробітництва, спостережливість, емпатію; подолати надмірний егоцентризм, стереотипність, імпульсивність та конфліктність у взаємодії з навколишніми; заохочувати до організації та участі в комунікативній взаємодії з однолітками; розвивати гнучкість, активність та ініціативність тощо.

Особливе місце в зазначеному напрямі слід приділяти роботі з розвитку тих комунікативних рис особистості, які засобами кореляційного та регресійного аналізів було виділено найбільш значущими для розвитку комунікативної ініціативності та гармонізації спілкування дітей з МН в цілому це: гуманістична спрямованість, лідерські якості, організаторські здібності, креативність, прагнення до співробітництва.

Процес розвитку комунікативного потенціалу особистості дітей із МН передбачає спільну, взаємопов'язану роботу всіх педагогів, корекційно-розвивальний вплив на їхній комунікативний розвиток не лише психологом, а й вихователем. Основні рекомендовані методи і форми роботи з старшими дошкільниками із МН це: ігри (ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри, ігри-змагання, рухливі ігри, творчі ігри, ігри-інсценування тощо.); бесіди; психогімнастика; моделювання та обговорення ситуацій тощо.

Робота психолога з розвитку комунікативного арсеналу й потенціалу передбачає проведення комунікативного групового тренінгу упродовж 8 місяців періодичністю 1 раз на тиждень.

Висновки. За результатами теоретичного аналізу психологічних наукових джерел було встановлено, що важливим чинником розвитку спілкування дитини дошкільного віку є комплекс комунікативно спрямованих рис особистості, сукупність яких означає сформованість комунікативного арсеналу (зона актуального) та потенціалу (зона найближчого) розвитку. Зазначені комплекси є особистісними рисами,

тому особистісний профіль дитини охоплює зазначені риси і певною мірою зумовлює їхню індивідуальну специфіку. Емпіричним шляхом встановлено, що дітям старшого дошкільного віку з мовленнєвим недорозвитком властива недостатність комунікативного арсеналу особистості, специфіка особистісного профілю, що негативно позначається на стані їх спілкування в цілому, комунікативної ініціативності зокрема. З метою формування зони найближчого розвитку – комунікативного потенціалу особистості й опосередкованого корекційно-розвивального впливу на спілкування дітей досліджуваної групи рекомендовано впроваджувати психологічну систему її формування, однією із складових якої є розвиток й активізація комунікативних рис гуманістичної спрямованості, лідерських якостей, організаторських здібностей, креативності, прагнення до співробітництва.

Література

1. **Бодалев А. А.** (1995). Личность и общение : Избранные труды. М. : Международная педагогическая академия. 328 с.
2. **Выготский Л. С.** (2004). Психология развития ребенка. М. : Смысл [и др.]. 512 с.
3. **Гамезо М. В.** (2001). Словарь-справочник по возрастной и педагогической психологии. М. : Педагогическое сообщество. 128 с.
4. **Ковылова Е. К.** (2011). Психокоррекционная технология коммуникативного развития детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: дис..канд. психол. наук: 19.00.10. Н. Новгород. 264 с.
5. **Леонтьев А.А.** (1999). Психология общения: Учеб. пособие. М.: Смысл. 365 с.
6. **Максимова Р. А.** (1981). Коммуникативный потенциал человека и его влияние на разные стороны жизнедеятельности : дисс ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология». Л. 132 с.
7. **Мартиненко І. В.** (2016). Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. К.: ДІА. 304 с.
8. Нгуен М. А. (2008). Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника. Ребёнок в детском саду, 1. С. 83-85.
9. **Немов Р. С.** (1995). Экспериментальная и педагогическая психология и психодиагностика. М. : Просвещение, ВЛАДОС. 460 с.
10. **Орешкина М. Ю.** (1999). Самооценка и уровень притязаний младших школьников с тяжелыми нарушениями речи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Москва. 165 с.
11. **Погольша В. М.** (1998). Социально-психологический потенциал личного влияния : автореф. дис. на соиск. уч степени канд. психол. наук : 19.00.05. СПб. 21 с.
12. **Самохвалова А. Г.** (2011). Коммуникативные трудности ребенка : проблемы, диагностика, коррекция : учебно-методическое пособие. СПб, Речь. 432 с.
13. **Смирнова Е. О.** (2000). Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия». 160 с.
14. Шипицина Л.М., Волкова Л.С. (1993). Некоторые особенности эмоционально-личностных качеств у младших школьников с общим недоразвитием речи. Дефектология, 4. С. 8-13.
- 15.

Norbury C. F. Developmental Language Disorders : Overview. Chapter 16 / C. F. Norbury // The SAGE Handbook of Developmental Disorders. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.4135/9781446201107.n17>.

References

1. **Bodalev A. A.** (1995). Lichnost' i obshhenie : Izbrannye trudy / [Personality and communication]. M. : Mezhdunarodnaja pedagogicheskaja akademija. 328 s. (rus).
2. **Vygotskij L. S.** (2004). .Psihologija razvitija rebenka / [Psychology of Child Development] L. S. Vygotskij. M. : Smysl [i dr.]. 512 s.(rus).
3. **Gamezo M. V.** (2001). Slovar'-spravochnik po vozrastnoj i pedagogicheskoj psihologii / [Dictionary of developmental and educational psychology]. M. : Pedagogicheskoe soobshhestvo. 128 s.(rus).
4. **Kovylova E. K.** (2011). Psihokorrekcionnaja tehnologija kommunikativnogo razvitija detej starshego doshkol'nogo vozrasta s obshhim nedorazvitiem rechi: dis..kand. psihol. nauk: 19.00.10. / [Psychocorrective technology of communicative development of the elder preschoolers with the general speech underdevelopment]. N. Novgorod, 264 s.(rus).
5. **Leontev A.A.** (1999). Psihologiya obscheniya: Ucheb. posobie. - M.: Smyisl. 365 s. (rus).
6. **Maksimova R. A.** (1981). Kommunikativnyj potencial cheloveka i ego vlijanie na raznye storony zhiznedejatel'nosti : diss ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.05 «Social'naja psihologija» / [The communicative potential of the person and its impact on different aspects of life] S. 132.(rus).
7. **Martynenko I. V.** (2016). Osoblyvosti komunikativnoi diialnosti ditei starshoho doshkilnoho viku z systemnymy porushenniamy movlennia : monohrafiia. K.: DIA. 304 s.(ukr).
9. **Nemov R. S.** (1995). Jeksperimental'naja i pedagogicheskaja psihologija i psihodiagnostika / [Experimental and educational psychology and psychodiagnostics]. M. : Prosveshhenie, VLADOS. 460 s. (rus).
10. **Oreshkina M. Yu.** (1999). Samootsenka i uroven prityazaniy mladshih shkolnikov s tyazhelyimi narusheniyami rechi : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.03. Moskva. 165 c.
11. **Pogol'sha V. M.** (1998). Social'no-psihologicheskij potencial lichnogo vlijanija : avtoref. dis. na soisk. uch stepeni kand. psihol. nauk : 19.00.05. SPb. 21 s. (rus).
12. **Samohvalova A. G.** (2011). Kommunikativnye trudnosti rebenka : problemy, diagnostika, korrekcija : uchebno-metodicheskoe posobie / [Communication difficulties of the child: problems, diagnosis, correction] . SPb, Rech'. 432 s.(rus).
13. **Smirnova Ye.O.** (2000). Osobennosti obscheniya s doshkolnikami: Ucheb. posobie dlya stud. sred. ped. ucheb. zavedeniy.- M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya». 160 s. (rus).
14. **Shipitsina L.M., Volkova L.S** (1993). Nekotoryie osobennosti emotsionalno-lichnostnyih kachestv u mladshih shkolnikov s obschim nedorazvitiem rechi. Defektologiya, 4. S. 8–13.
15. **Norbury C. F.** (2002). Developmental Language Disorders : Overview. Chapter 16 . The SAGE Handbook of Developmental Disorders. URL: <http://dx.doi.org/10.4135/9781446201107.n17>. (eng).

Received 10.03.2019
Accepted 11.04.2019